

ACTA

DER

PROVINCIALE EN PARTICULIERE SYNODEN,

GEHOUDEN IN DE NOORDELIJKE NEDERLANDEN

GEDURENDE DE JAREN 1572—1620,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN DOOR

D^R. J. REITSMA EN D^R. S. D. VAN VEEN.

TWEEDE DEEL:

NOORD-HOLLAND 1618-1620. — ZUID-HOLLAND 1574-1592.

NAAMLIJST VAN INTEEKENAREN.

HARE MAJESTEIT DE KONINGIN. 2 Ex.
H. K. H. DE GROOTHERTOGIN VAN SAKSEN-WEIMAR-EISENACH.

TEYLER'S STICHTING te Haarlem. 7 Ex.

ACQUOY (Dr. J. G. R.) *hoogleeraar* te Leiden.
ADRIANI'S Boekhandel te Leiden.
ALBERDA VAN EKENSTEIN (Jhr. Mr. W. C. A.) *lid van de 1e Kamer* te Groningen.
ALLARD (H. J.) *R. C. geestelijke* te Maastricht.
ANDREAE (Mr. A. J.) *notaris* te Kollum.
Archief der classis Nijmegen.
Archief der classis Sneek.
Archief der classis Zalt-Bommel.
Archief-depot (Oud-) te Groningen.
Archief (Gemeente) te Rotterdam.
Archief (Rijks-) te Assen.
Archief (Rijks-) te Haarlem.
Archief (Rijks-) te Leeuwarden.
BARTELS (Dr. P. G.) *Consistorialrath und General-Superintendent* te Aurich.
BAVINCK (C. B.) *Geref. predikant* te Hazerswoude.
BERNUS (Prof A.) te Lausanne
Bibliotheek (Athenaeum-) te Deventer.
Bibliotheek der Gemeente Rotterdam.
Bibliotheek (Kerkelijke-) te Amsterdam.
Bibliotheek (Kerkelijke-) te Groningen.

- Bibliotheek (Kerkelijke) te Leiden.
 Bibliothek (Königliche) te Berlin.
 Bibliotheek (Provinciale) te Leeuwarden.
 Bibliotheek (Provinciale) van Zeeland te Middelburg.
 Bibliotheek van het Seminarie te Warmond.
 Bibliotheek (Stads-) te Haarlem.
 Bibliotheek der Theologische School te Kampen.
 Bibliotheek (Universiteits-) te Amsterdam.
 Bibliotheek der Rijks Universiteit te Groningen.
 Bibliotheek der Rijks Universiteit te Leiden.
 Bibliotheek der Rijks Universiteit te Utrecht.
 Bibliotheek der Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam.
 Bibliotheek (de Waalsche) te Leiden.
 BLEEKER (J.) *Ned. Herv. predikant* te Wedde.
 BLOK (Dr. P. J.) *hoogleeraar* te Groningen.
 BOOM (M. v. D.) *Geref. predikant* te Capelle a/d. IJssel.
 BOTERMANS (H. G.) *Ned. Herv. predikant* te Asch.
 BRANDSMA (J.) *Ned. Herv. predikant* te Brummen.
 BREDÉE (J. M.) *boekhandelaar* te Rotterdam.
 BREEN (W. C.) te Amsterdam.
 BROEK (J. J. VAN DEN) *Ned. Herv. predikant* te Halle.
 BREIJER (C. H. E.) *boekhandelaar* te Utrecht.
 CANNEGIETER (Dr. T.) *hoogleeraar* te Utrecht.
 CLAASEN (A. H.) *Ned. Herv. predikant* te Uitgeest.
 CRAMER (Dr. J. A.) *Ned. Herv. predikant* te Alkmaar.
 DAUBANTON (F.) *Waalsch predikant* te Groningen.
 DAUBANTON (Dr. F. E.) *Ned. Herv. predikant* te Amsterdam.
 DIS (C. VAN) *Ned. Herv. predikant* te Silvolde.
 DOLDER (Th. H. VAN) *Ned. Herv. predikant* te Oude Tonge.
 DRAAISMA (J.) *Ned. Herv. predikant* te Steenwijk.
 DRUTEN (H. VAN) *Ned. Herv. predikant* te Rijnsburg.
 DIJK MZN. (J. VAN) *predikant bij de Ned. Herv. Zendinggemeente* te Doetinchem.
 EEGHEN JR. (C. P. VAN) *Emer.-Doopsgezind predikant* te Amsterdam.
 ELSSEN (W. F.) *pastoor-deken* te Groningen.
 ENGELBERTS (W. J. M.) *cand. tot den H. D.* te Leiden.
 ENSCHEDÉ (Mr. A. J.) te Haarlem.
 EYKMAN Jr. (J. C.) *Ned. Herv. predikant* te Steenwijk.
 EYSINGA (Jhr. Mr. F. J. J. VAN) *lid van de 1e Kamer St.-Generaal* te Leeuwarden.
 FEENSTRA (O.) *boekhandelaar* te Franeker.
 FEITH (Mr. H. O.) *oud-rijksarchivaris* te Groningen.
 FEITH (Mr. J. A.) *rijksarchivaris* te Groningen.
 FERINGA (J. H.) *Geref. predikant* te Klundert.

- FOCKENS (W. A. IPPUS) te Leiden.
- FORTMAN (N. A. DE GAAY) *Geref. predikant* te Amsterdam.
- FRANSSEN (Dr. H.) *Geref. predikant* te Winterswijk.
- FREDERICQ (Dr. PAUL) *hoogleeraar* te Gent.
- FRUIN (Dr. R.) *hoogleeraar* te Leiden.
- GEESINK (Dr. G. H. J. W. J.) *hoogleeraar V. U.* te Amsterdam.
- Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde (Friesch) te Leeuwarden.
- Genootschap der Wetenschappen (Zeeuwsch) te Middelburg.
- GEUS (A. DE) *Geref. predikant* te Wolvega.
- GILSE (A. G. VAN) *Doopsgezind predikant* te Zwolle.
- GABIUS DU SART (Dr. J. W. F.) *Ned. Herv. predikant* te Nieuw en St. Joosland.
- GOOSZEN (Dr. M. A.) *hoogleeraar* te Leiden.
- GRASHUIS (Mr. G. J.) te Leiden.
- GRAVEMEIJER (Dr. E. C.) *Ned. Herv. predikant* te Gorinchem
- GROOT (P. D. DE) *Geref. predikant* te Meppel.
- GUNNING J. HZN. (Dr. J. H.) *Ned. Herv. predikant* te Leiden.
- GUNNING WZN. (Dr. J. H.) *leeraar aan het gymnasium* te Zwolle.
- HAAR (Dr. H. W. TER) *Ned. Herv. predikant* te Hoogezand.
- HANIA PZN. (J.) *Geref. predikant* te Oosterbierum. 2 Ex.
- HARTOG (Prof. Dr. A. H. DE) te Amsterdam.
- HAYNEL (WOLDEMAR) *boekhandelaar* te Emden.
- HEERINGA (J.) *Ned. Herv. predikant* te Sebaldeburen
- HELDRING (Dr. L.) *Ned. Herv. predikant* te Rotterdam.
- HENDRIKSZ (D.) *Ned. Herv. predikant* te Meerssen.
- HENKEMANS (L. J. BLANSON) *Ned. Herv. predikant* te Pijnacker.
- HESTA (L.) *Doopsgezind predikant* te Haarlem.
- HONIG (Dr. A. G.) *Geref. predikant* te Oudshoorn. 2 Ex.
- HOOFT (Dr. A. J. VAN 'T) *pred.* te Nootdorp.
- HOOG (Dr. I. M. J.) *Ned. Herv. predikant* te Terwolde.
- HOOR (F. M. TEN) *Geref. predikant* te Franeker.
- HOOPYKAAS (Dr. I.) *Remonstr. predikant* te Rotterdam.
- HORDIJK (A. PIJNACKER) *Waalsch predikant* te Nijmegen.
- HOUTZAGERS (J. H.) *Geref. predikant* te Kootwijk.
- JANSEN (I. A. H. G.) *hoogl. aan het Seminarie* te Rijsenburg.
- KAT (P.) te Leiden.
- KEIZER (J. G. BUSCH) *Ned. Herv. predikant* te Dalen.
- Kerkbestuur van Friesland (Prov.) te Leeuwarden.
- Kerkbestuur van Groningen (Prov.) te Groningen.
- Kerkeraad der Ned. Herv. gemeente (de bijzondere) te Vlissingen.
- KLAARHAMER (P. J. W.) *Geref. predikant* te Utrecht.
- KLAP (Dr. P. A.) *Ned. Herv. predikant* te Oosterland bij Zierikzee.
- KLEIJN (Dr. H. G.) *hoogleeraar* te Utrecht.

- KLUITMAN (P.) *boekhandelaar* te Alkmaar.
- KNAPPERT (Dr. J.) *hoogleeraar* te Amsterdam.
- KNOTTENBELT (J.) *Ned. Herv. predikant* te Groningen.
- KOPPIUS (W. J.) *Ned. Herv. predikant* te den Ham.
- KOPPIUS (Mr. W. J.) *advokaat en procureur* te Groningen.
- KRUYSWIJK (P. N.) *Geref. predikant* te Sneek.
- KUYPER (Dr. A.) *hoogleeraar V. U.* te Amsterdam.
- KUYPER AZN. (Dr. H. H.) *Geref. predikant* te Baarn
- LAAN (C. L.) *Ned. Herv. predikant* te Rotterdam.
- LAND (B. VAN DER) *boekhandelaar* te Amsterdam. 3 Ex.
- LANDWEHR (J. H.) *Geref. predikant* te Sneek.
- LANGHE (ALLERT DE) *boekhandelaar* te Amsterdam.
- Leeskabinet (Rotterdamsch) te Rotterdam.
- Leesmuseum te Amsterdam.
- LEEUVEN (Dr. E. H. v.) *hoogleeraar* te Utrecht.
- LENNEP (Mr. M. J. VAN) te 's Graveland.
- LOCHER (G. W.) *Ned. Herv. predikant* te Elspeet.
- LOMMEL (A. VAN) *R. C. priester* te Mariëndaal bij Grave.
- LÜTGE (B.) *Ned. Herv. predikant* te Groningen
- LÜTGE (H. A. J.) *Ned. Herv. predikant* te Amsterdam.
- MAAS (B. F. VAN) *Geref. predikant* te Wapenvelde.
- MATTHES (Dr. B. F.) te 's Gravenhage.
- MEER (B. VAN) *Ned. Herv. predikant* te Meteren.
- MEER (Dr. B. VAN) te Wijk bij Heusden.
- MEERDINK (A.) *Ned. Herv. predikant* te Groningen.
- MIEDEMA (AGE S.) *jur. cand.* te Groningen.
- MIEDEMA (J. P.) *Ned. Herv. predikant* te Surhuizum.
- MEETH (L.) *Ned. Herv. predikant* te Ureterp.
- MELLE (P. J. VAN) *Ned. Herv. predikant* te Nijkerk.
- MOERMAN (D.) *boekhandelaar* te Brielle.
- MONTAGNE AZN. (I.) *Ned. Herv. predikant* te Vlissingen.
- MOORREES (F. D. J.) *Ned. Herv. predikant* te Vianen.
- MULDER (K. J.) *Ned. Herv. predikant* te Loppersum.
- Museum (Stedelijk) te Alkmaar.
- NABBEVELD (J. L. A.) *pastoor* te Oudorp bij Alkmaar.
- NAHUIJS (Th. H.) *Ned. Herv. predikant* te Zeist.
- NIERSTRASZ (J.) *Ned. Herv. predikant* te Leiderdorp.
- OFFERHAUS LZN. (Dr. J.) *hoogleeraar* te Leiden.
- OSSEWAARDE (J.) *Ned. Herv. predikant* te Sluis.
- OVERMAN (L.) *secretaris van de Algem. Synode der Ned. Herv. Kerk* te 's Gravenhage.
- Paters Redemptoristen, Kapel in 't Zand, Roermond.

- PIERSON (Dr. A.) *hoogleeraar te Amsterdam.*
- PIERSON (J. L.) *Ned. Herv. predikant te Hengelo (Gelderland).*
- PRINS (J. C.) *Ned. Herv. predikant te Almkerk*
- RAAMSDONK (J. C.) *Theol. Cand. te Kampen.*
- RANITZ (Mr. S. M. S. DE) *notaris te Winsum.*
- RENIER (C. A.) *Geref. predikant te Amsterdam.*
- REYERKERK L. OZN. (M.) *Ned. Herv. predikant te Haaksbergen.*
- RIEMENS (Dr. J.) *Ned. Herv. predikant te Rotterdam.*
- RHIJN (Dr. C. H. VAN) *hoogleeraar te Groningen.*
- Ring Heusden.
- Ring Oostwold.
- Ring Rotterdam.
- Ring Woudrichem.
- Ring Zwolle.
- RINGNALDA (W.) *Geref. predikant te Groningen.*
- ROGGE (Dr. H. C.) *hoogleeraar te Amsterdam.*
- RONKEL (J. C. VAN) *te Leiden*
- ROMEN & ZONEN (J. J.) *boekhandelaren te Roermond.*
- ROMENY (A. B. TER HAAR) *Ned. Herv. predikant te Middelburg.*
- ROMENY (H. J. TER HAAR) *Ned. Herv. predikant te Amersfoort.*
- ROOYAARDS VAN DEN HAM (Mr. W. J.) *lid v. d. 2e Kamer te Utrecht.*
- ROVERS (Dr. M. A. N) *emer. predikant te Arnhem.*
- RUTGERS (Dr. F. L.) *hoogleeraar V. U. te Amsterdam.*
- RIJKENS (A. G.) *Ned. Herv. predikant te Noordlaren.*
- SANDERS (J. J.) *Ned. Herv. predikant te Warnsveld.*
- SCHALEKAMP, v. D. GRAMPEL & BAKKER *boekhandelaren te Amsterdam. 3 ex.*
- SCHELVEN (B. VAN) *Geref. predikant te Amsterdam.*
- SCHOUTEN (J. A.) *Ned. Herv. predikant te Geervliet.*
- SCHUEREN (Mr. J. B. J. N. Ridder DE VAN DER) *te 's Gravenhage.*
- SCHWARTZENBERG EN HOHENLANSBERG (U. Baron THOE) *te Utrecht.*
- SEGERS (E. CESAR) *Ned. Herv. predikant te Leiden.*
- SICCAMA (Jhr. Mr. J. H. HORA) *te 's Gravenhage.*
- SIKKEL (J. C.) *Geref. predikant te 's Gravenhage.*
- SULPKE's boekhandel *te Amsterdam. 4 Ex.*
- SIJBRANDI (J.) *Geref. predikant te 's Gravendeel.*
- TIDEMAN JZN. (Dr. B.) *Remonstr. predikant te Haarlem.*
- VELTHUIJSEN (R. P.) *kapelaan te Kampen.*
- Vereeniging voor Overijselsch recht en geschiedenis *te Zwolle.*
- VERHOEFF (J. C.) *Ned. Herv. predikant te Utrecht.*
- VERMEER (A. J. A.) *Ned. Herv. predikant te Meppel.*
- VLIEGENTHART (W.) *Ned. Herv. predikant te Groningen.*
- VOORS (A. W.) *te Leiden.*

- VOS AZN. (Dr. G. J.) *Ned. Herv. predikant* te Amsterdam.
WAALKES (G. H. VAN BORSSUM) *Ned. Herv. predikant* te Huizum.
WARMOLTS (E.) *Ned. Herv. predikant* te Dorkwerd
WARMOLTS (H. R.) *Ned. Herv. predikant* te Eexta.
WASSENAAR (Mr. W. F. H. Baron VAN) huize Veelzicht te Gorssel.
WILLINK (W. E. J. TJEENK) boekhandelaar te Zwolle.
WINCKEL (W. F. A.) *Geref. predikant* te Oudewater.
WISSING (B.) *Ned. Herv. predikant* te Niekerk.
WIJERS (D. J. B.) *Ned. Herv. predikant* te Voorburg.
WIJMINGA (P. J.) *Geref. predikant* te Zaandam.
WIJNIA (M.) *Geref. predikant* te Zevenhoven (Z.-H.).
ZEYDNER (H.) *Ned. Herv. predikant* te Vollenhove.
ZURICH (W. H.) boekhandelaar te Doetinchem.
ZWARTS (Th.) *R.-C. geestelijke en rector* te Groningen.
ZWEEDIJK (J. J.) te Leiden.
-

VOORBERICHT.

Na hetgeen wij in ons voorbericht voor het eerste deel dezer Acta gezegd hebben, behoeven wij over onze methode van werken en de verschillende regels, die wij bij de uitgave volgen, niet in herhaling te treden.

Behalve de toen reeds beschrevene codices hebben wij voor de editie van de drie nog resteerende acta van Noord-Holland op de jaren 1618, 1619 en 1620 verder gebruik gemaakt van deze navolgende:

B. Het tweede boek dezer serie in het archief van het provinciaal kerkbestuur van Noord-Holland, folio in hoornen band met den rugtitel: »Acta Synodi Noord-Holl. 1618—1637.» Al deze acten zijn afzonderlijke, met verschillende hand genomene afschriften.

C. De tweede bundel van deze reeks, ook behoorende tot bovengenoemd archief, folio in hoornen band met den rugtitel: »Acta Syn. Noord-Holl. a^o 1620—1639.» Wij hadden dit deel alleen noodig voor de handelingen van 1620. Blijkens de menigte verbeteringen van den tekst, de vele tusschenvoegsels en de eigenhandige onderteekening van praeses, scriba en assessor is deze acte authentiek en uit de vergadering zelve afkomstig. Ook onder de volgende acta komen authentieke voor en eenige gewaarmerkte afschriften.

F. Een foliobundel, behoorende tot het archief van de classis Edam in slordigen toestand, zonder omslag, zoodat alleen de bordpapieren zijstukken bewaard zijn. Daarin zijn bij elkaar gebonden de afzonderlijke, voor de classis Edam bestemde afschriften der handelingen van 1618, 1619, 1620 en vervolgens tot en met 1629, door verschillende personen vervaardigd; ook formaat en papiersoort zijn onderscheiden.

G. Het tweede boek van de reeks Noord-Hollandsche acten in het archief van het provinciaal kerkbestuur van Groningen, folio in hoornen band met den rugtitel: »Acta Syn. Noord-Holl. van de jaren 1618—1632,

II." Deze codex bevat afzonderlijke, later bij elkander gebondene afschriften dezer acta met telkens verschillende hand. De copiën der handelingen van 1618—1620 zijn blijkbaar uit het laatst der zeventiende eeuw.

Ook van de handelingen der Zuid-Hollandsche synoden kunnen wij, evenals van die van Noord-Holland, eene nagenoeg complete serie uitgeven.

In dit deel moeten wij echter wegens de beschikbare ruimte reeds eindigen met het jaar 1592. De handelingen der synoden van 1593 tot 1608 en van 1618 tot 1620 zullen zeker genoegzamen omvang hebben om de ruimte van het derde deel te beslaan, dat wij in de eerste helft van het volgende jaar hopen uit te geven, om daarna tot Gelderland over te gaan. Het onderzoek, bij verschillende personen en in verscheidene archieven, niet alleen kerkelijke, ingesteld, gaf ons dikwijls zeer bemoedigende resultaten, maar soms was het geheel vruchteloos. Menige classis bleek niets meer te bezitten van de eerste acta. In andere classicale of synodale archieven zijn de oudste die van 1618. In het archief van den kerkeraad der Ned. Herv. gemeente te Rotterdam stonden de acta der Zuid-Hollandsche synoden van 1618—20 wel op den ligger, maar het bleek ons bij een persoonlijk onderzoek, dat ze sedert 1886 spoorloos verdwenen waren.

In onze uitgave zouden wij ook hebben moeten opnemen de handelingen »des particulieren synodi van Middel-Hollandt", in den zomer van 1579 gehouden; zie bl. 176. Vrij zeker wordt daarmede bedoeld de synode, die in Mei van dat jaar in den Haag gehouden is, vermeld op blz. 185 en 186, en o. a. ook bij Rogge, Casp. Jansz. Coolhaes, I, 114 vlg. Het is ons tot nog toe niet gelukt het handschrift of een copie van deze acta te ontdekken, doch wij houden ons voor mogelijk naricht aanbevolen.

De samenkomst, in Februari 1578 te Dordrecht gehouden, zie bl. 170, werd door de afgevaardigden van sommige classes bijgewoond en diende slechts tot het nemen van enkele voorbereidende maatregelen voor het bijeenroepen der nationale synode van dat jaar. Wij meenden deze »quaedam synodalia" dus slechts als bijlage te moeten opnemen naar het handschrift in het archief van den Delftschen kerkeraad, dat ook reeds uitgegeven is door Rutgers, Acta, p. 282—285, en door ons sub. litt. T. wordt aangeduid.

Of er in Mei van dat jaar ook nog een particuliere synode te Delft gehouden is, zie bl. 171, is ons onbekend gebleven, doch zeker is, dat er in de jaren 1576, 1577, 1580, 1582 (toen de provinciale synode te Haarlem belegd werd, waarvan de acten door ons reeds uitgegeven zijn), 1584 en 1585 in Zuid-Holland geen particuliere synode heeft plaats gehad. Dit blijkt uit de acta der synoden te Rotterdam 1581, zie bl. 192, en 1586, art. 15, zie bl. 271.

Om gelijke redenen, als wij in ons eerste voorbericht aangevoerd hebben, zijn nu ook weer enkele bijlagen uit de synodale codices opgenomen.

Onder »Inhoud» geven wij steeds den codex op, naar welken de druk van de acte bezorgd is, terwijl tusschen () de codices worden vermeld, die bij de vergelijking zijn geraadpleegd.

Wij zullen thans overgaan tot het geven van korte mededeelingen over de handschriften, die wij gebruikt hebben bij onze uitgave der acta van de Zuid-Hollandsche synoden.

Vooreerst noemen wij het folioboek in het oud-synodaal archief, zie Janssen, Catal. I, 17, M, waaruit wij de authentieke acta der provinciale synode van 1574 hebben afgedrukt. Na hetgeen door dr. Rutgers in zijne inleiding vóór de uitgave dezer acta reeds gezegd werd, p. 120—130, is beschrijving van dezen codex overbodig. Toch behoefden wij ons niet van het bezorgen eener nieuwe uitgave te laten weerhouden door de vrees, dat wij den schijn op ons zouden laden den verdienstelijken arbeid van genoemden geleerde gering te schatten. Het tegendeel is bij ons het geval. Maar het bestek van den door ons ondernomen arbeid en de eisch der volledigheid schreven ons den plicht voor om ook deze acta in hun geheel naar den origineelen tekst in onze serie op te nemen. Wij zijn daarbij geheel zelfstandig volgens onze van de zijne afwijkende manier van spelling enz. te werk gegaan. Bovendien kwamen wij enkele malen tot een andere lezing dan dr. Rutgers en hebben dit dan in een aantekening kenbaar gemaakt.

De codices, die ons vervolgens gediend hebben zoowel voor de uitgave als bij de tekstvergelijking, worden hier door ons aangeduid met deze letters:

H. Het zoogenaamde »Boek van Cabeljauw», berustende in het oud-synodaal archief, zie Janssen, Catal. p. 6. Behalve afschriften van de provinciale synoden te Dordrecht 1574 en van Haarlem 1582 bevat dit belangrijke boek de copie van de handelingen der particuliere synoden, die in Zuid-Holland van 1586 tot 1608 gehouden zijn, waaronder ook de particuliere acta der synode van Brielle 1593, zie beneden bij O. Deze afschriften zijn allen met dezelfde gelijkmatige hand genomen, keurig net en over 't algemeen met groote nauwkeurigheid. Wanneer wij geen authentiek stuk of ouder en vollediger afschriften onder oogen hadden, gaven wij daarom bij de editie de voorkeur aan dezen codex, die ons ook meermalen, o. a. bij het door praeses en scriba eigenhandig ondertekende afschrift der acta van 1588, ter aanvulling diende. Op het voorafgaande register wordt gezegd, dat dit »volumen in quarto het eijgendom was geweest van D. Petrus Cabeljauw ende daerna van D. Henricus Alutarius junior, in zijn leven predikant tot Leerdam» en

uit een aantekening van Alutarius op de eerste bladzijde blijkt, dat hij het voor 25 gld. gekocht heeft op de auctie van ds. P. Cabeljauw.

I. Een pakket losse cahiers in 4°, toebehoorende aan het Prov. Kerkbestuur van Noord-Holland, geschreven met een nette hand door denzelfden persoon en blijkbaar bestemd om in twee boeken bijeen gebonden te worden. Voor den eersten band waren bestemd de acta van een aantal synoden tot en met die van den Haag 2 tot 20 Juli 1624, voor den tweeden die van 1625 tot en met 1633. Wij hadden alleen den eersten »band» te raadplegen. Deze begint met een uittreksel van het verhandelde op de provinciale synode van Dordrecht in 1574, nl. alleen de »particuliere ofte byzondere vraegstukken». Daarop volgt een zeer kort extract van de synode te Rotterdam in 1575. Van de nationale synode te Dordrecht in 1578 worden slechts de »Particularia» opgenomen. Dan volgen de acta van Schoonhoven 1579, Rotterdam 1581, uittreksel der acta van de provinciale synode te Haarlem 1582, particuliere synode van Delft 1587 gedeeltelijk verkort, Schiedam 1588, Delft 1618, Leiden 1619, Gouda 1620 en volgende tot 1624. Deze codex, onvolledig, van lateren tijd en dikwijls nog verkort, kon slechts in enkele gevallen bij de vergelijking dienst doen.

K. Van dezen erg gehavenden bundel in folio uit het archief van het classicaal bestuur van Brielle is de band geheel verdwenen. Hij bevat tal van belangrijke, afzonderlijke stukken, die later bij elkander ingebonden zijn, zonder dat daarbij de chronologische volgorde in acht genomen is. Dit boek bevat: de acta van Rotterdam in 1581 met de ongeteekende particularia, der nationale synode van Dordrecht in 1578 met de ongeteekende particularia, terwijl beide acten zelf (copie) door praeses en scriba eigenhandig gewaarmerkt zijn. Daarop volgen: een afschrift der acta van Emden 1571; de acta van de provinciale synode te Dordrecht 1574, door praeses en scriba benevens 25 leden van de classis Brielle ondertekend, met de door 11 leden van die classis ondertekende particularia; dezelfde handelingen en particularia, door praeses en scriba geteekend; Schoonhoven 1579; nationale synode te Middelburg 1581 met de particularia; verkorte acta der provinciale synode te Haarlem 1582; den Haag 1583 met de »incidenten»; Delft 1587; Schiedam 1588; Gouda 1589; den Haag 1591, Leiden 1592 en Brielle 1593. Hoewel deze bundel geen origineele acta bevat, blijkt uit de ondertekeningen en het schrift genoegzaam, dat het afschriften zijn, staande de particuliere synoden genomen.

L. Een folioboek in hoornen band, berustende op het rijksarchief van den Haag, met den rugtitel: »Synodale acten van Zuyt-Holl. 1579—93, 1 Vol. 1 D.» Op het zijvlak staan de vergulde letters W. P. V. O. (Willem prins van Oranje) en daaronder met inkt: »Eerste Volumen

eerste deel der synodale acten van Suijt-Hollant over de jaren 1579, 1581, 1582, 1583, 1586, 1588, 1589, 1590, 1591, 1592, 1593." Dit eerste deel (er zijn 2 deelen) is geheel met dezelfde fraaie hand geschreven. Lodewijk van Renesse, predikant en later professor te Breda, die de verzameling bezorgde, bood de volumina den prins aan. In een brief, gedateerd 22 Sept. 1664, berichtte hij aangaande de acten der Zuid-Hollandsche synoden, dat »daaronder vele niet wel te becomen en syn ende vitieuslyck uitgeschreven waren." De meestal woordelijke overeenkomst met de acta in codex N doet vermoeden, dat beide afschrijvers dezelfde stukken gebruikt hebben. Van de handelingen der provinciale synode in 1582 wordt hier slechts het uittreksel gegeven.

M. Twee folioboeken in hoornen band, toebehoorende aan het classicaal archief van Dordrecht. Beide deelen, copiën uit later tijd, zijn door dezelfde hand volgeschreven. Het eerste deel draagt den rugtitel: »Synodi Zuyd-Holl. acta 1579—1589," het tweede: »Acta synodi Suydh. 1590—1599." Op de eerste bladzijde is geschreven: »Dit boeck comt toe de classe van Dordrecht." Beide deelen zijn voorin van een inhoudsopgave voorzien. Het tweede boek bevat ook de particuliere acta van Brielle 1593, zie beneden bij O.

N. Een boek in hoornen band, zeer groot folio, rood op snee, berustende in het oud-synodaal archief no. 20, I, zie Janssen, catal. p. 35, het eerste eener serie van zeventien deelen. Op het titelblad staat: »Het eerste volumen der synodale schriften, den sijnodo van Suijdt-Hollandt toebehoorende ende voor deselve gheschreven door Gerardum Verstegum Palatinum, dienaer des woordts in Nieu-Leckerlandt ende Oudt-Beierlandt, anno 1622 ende 1623 ende vervolghens." Deze foliant is slechts voor een derde gedeelte beschreven tot fol. 105, waar de schrijver na den eersten regel van art. 9 der acten van 1594 afbreekt. Dit deel heeft zeer veel overeenkomst met den codex L en bevat de acten van 1579, 1581, 1582 (provinciale synode, verkort), 1583, 1586 tot 1593 met het begin der handelingen van 1594.

O. Een foliobundel in hoornen band, berustende in het oud-synodaal archief no. 23, zie Janssen, Catal. p. 36. Deze belangrijke verzameling bevat: 1°. de origineele acta van Rotterdam 1581, geschreven door den scriba Corputius, door de leden der synode eigenhandig ondertekend, met de door praeses en scriba ondertekende particularia; 2°. memoriën der acta van 's Gravenhage 1583, geschreven door den scriba Arnoldus Cornelii (Crusius) en mede door praeses en assessor gewaarmerkt; 3°. een kort uittreksel derzelfde acta, ongeteekend; 4°. de vrij zeker origineele acta van Gouda 1589, door den scriba Corputius geschreven; 5°. de »particuliere acten des synode van Suythollant, in den Briel gehouden, die om redenen bij den voorsz. synode goetgevonden zijn niet voor allen

classen te laten comen, dewyle zy niet allen classen int gemeen aen en gaen" enz. Deze acta komen alleen hier en bij H en M voor; 6°. de acta van Gorinchem 1595, door praeses en scriba geteekend, en 7° daartusschen ingenaaid de particularia dezer synode, door den scriba onderteekend; 8°. Leiden 1600; 9°. Gouda 1601, blijkens opschrift copie voor de classis Rotterdam; 10°. Schiedam 1602; 11°. Brielle 1603, blijkens opschrift copie voor de classis Leiden; 12°. dezelfde acta, copie voor de classis Rotterdam; 13°. Gorinchem 1606. De afschriften van no. 8 tot 13 zijn gewaarmerkt door de handteekening van den scriba of van praeses en scriba. Al deze stukken, waarvan ook papier en formaat verschillen, zijn bij elkander ingebonden op last der synode van Brielle 1737, art. 12. Zij werden in de synodale kas bewaard blijkens een voorin liggende inhoudsopgave. Wij hebben reden om de acta van 1589 sub 40. voor het origineel te houden. Dat het geen copie kan zijn, blijkt overtuigend uit de menigte doorhalingen, verbeteringen van den stijl en bijvoegselen, door den scriba Corputius zelf aangebracht. Hetzelfde verschijnsel kenmerkt ook de acta van 1581 sub 1°. als oorspronkelijk. In die van 1589 ontbreken echter alle onderteekeningen. Maar dit bezwaar is zeer goed op te helderen. Het stuk heeft tot 1737 in de synodale kas gelegen, zag er toen eenigszins gehavend uit en de witte bladzijden, die tot omslag dienden, waren reeds afgescheurd van het dubbel gevouwen stuk, zooals blijkt uit de afslijting van de zestiende bladzijde langs de vouw, gelukkig niet zoo erg, of de tekst is nog voldoende te ontcijferen. Dit laatste blad is tot aan beneden toe vol geschreven, zoodat er voor de eigenhandige onderteekeningen slechts gelegenheid bestond op de volgende pagina, die met den omslag verloren is geraakt. Het afdoende inwendige bewijs voor de echtheid levert art. 61* en de kantteekening, zie bl. 354.

T. Twee stukken uit het archief van den kerkeraad van Delft, gemerkt Afd. II, L^a A, n°. 2 en Afd. II, L^a A, n°. 6. Het eerste der Delftsche stukken bevat de boven reeds vermelde »quaedam synodalia", de handelingen der samenkomst in Februari 1578 te Dordrecht. Nog belangrijker is het tweede dezer stukken, dat de acta der synode van 's Gravenhage 1583 bevat, geschreven door den scriba Arnoldus Cornelii (Crusius) en door hem en den praeses zelf onderteekend. Hoogstwaarschijnlijk zijn dit de oorspronkelijke handelingen. Dit blijkt niet alleen uit de verklaring aan het slot: »ende onderteekent bij ons wt den naem van allen", maar vooral uit de omstandigheid, dat het verhandelde op de synode daarin van dag tot dag wordt medegedeeld. De »memorien" etc der acta van deze synode, zooals die voorkomen in codex O sub n°. 2, zijn ook wel door den scriba zelf geschreven, maar blijkbaar een later opgemaakt uit-

treksel en ook in een andere volgorde, soms woordelijk gelijk aan onze uitgave, maar op vele punten minder uitvoerig, zoodat zij slechts de ruimte van $22\frac{1}{2}$ bladzijden beslaan, terwijl in het origineele Delftsche stuk de scriba twintig bladzijden meer heeft beschreven. Doch elk bezwaar tegen de echtheid wordt weggenomen door het uiterlijk voorkomen dezer acta. Daarvan geldt ook hetzelfde, waarmede dr. Rutgers de authenticiteit der handelingen van 1574 p. 121, noot bewijst: »dat de schrijver herhaaldelijk zijn stijl verbeterd heeft door eenige woorden door te halen en dan op denzelfden regel verder te schrijven, met een eenigszins anderen zinsbouw het reeds doorgehaalde juister of nauwkeuriger uitdrukken, 't geen wel niet kan voorkomen bij iemand, die eenvoudig afschrijft, maar juist zeer natuurlijk is bij iemand, die korte aantekeningen breeder uitwerkt en die dit zóó spoedig doen moet, dat nog vóór het uiteengaan der vergadering de gemaakte notulen kunnen worden voorgelezen en goedgekeurd” Bovendien ligt bij deze acte in hetzelfde archief, gemerkt Afd II, Lⁿ A, n°. 6*, nog een door Crusius afgeschreven spotvers, dat tegen het verhandelde op deze vergadering gericht is en genoemd wordt een »fameus libel, ghestroijt in den Haghe temp. synodi in Junio 1583.”

Terwijl wij onze uitgave dezer acta nogmaals aanbevelen bij hen, die in de studie der geschiedenis belang stellen, betuigen wij ten slotte onzen hartelijken dank aan allen, die ons hun zeer gewaardeerde diensten bewezen hebben bij de verzameling van de door ons geraadpleegde handschriften.

Groningen, September 1893.

J. REITSMA.

S. D. VAN VEEN.